

ΟΥΜΠΕΡΤΟ ΕΚΟ ΕΝΑΣ ΚΡΥΦΟΣ ΝΟΜΟΘΕΤΗΣ ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ο Ουμπέρτο Έκο είναι χωρίς αμφιβολία από τους κορυφαίους και, βέβαια, από τους πιο φημισμένους διανοούμενους τον αιώνα μας. Το γεγονός ότι η δράση του επεκτείνεται σε διάφορους χώρους του πνεύματος -καθόσον είναι παράλληλα μυθιστοριογράφος, φιλόσοφος, σημειολόγος, αρθρογράφος, δοκιμιογράφος- κάνει την παρουσία του ιδιαίτερα αισθητή και σχεδόν πάντοτε επίκαιρη. Μπορεί, δηλαδή, στο διάστημα που μεσολαβεί μεταξύ των εκδόσεων δύο μυθιστορημάτων του να σιγήει ως λογοτέχνης, δεν παύει, όμως, να συζητεί εν ονόματι μιας από τις άλλες διανοητικές ιδιότητές του, διευρύνοντας έτσι με τις επιστημάνσεις του την σκέψη μας, στην οποία, όπως είπε ο Πασκάλ, έγκειται ολόκληρη η αξιοπρέπειά μας.

Ωστόσο, χωρίς να θέλω να υποβαθμίσω την φωναχτή παρουσία του Έκο στην σύγχρονη διάνοηση, έχω την εντύπωση ότι είναι πιο σπουδαίος ακόμα για τους δρόμους που αθόρυβα ανοίγει για τον στοχασμό μας, τις σιωπηλές υποδείξεις του, τους κρυφούς υπαινιγμούς του. Ο Νίτσε είχε πει ότι «τον κόσμο τον κυβερνούν ιδέες που έρχονται πατώντας επάνω στην γη σαν περιστέρια». Οι αθόρυβες, απαλές προτροπές του Έκο, που διαχέονται με διακριτικό τρόπο μέσα στην ατμόσφαιρα των κειμένων του, που, για ν' αναφερθώ σε μια δική του διατύπωση που κάνει σχετικά με τον Προύστ, δεν στηρίζονται, πάνω στις λέξεις, αλλά ξεπηδάνε ανάμεσα από τις λέξεις, αν τις ακούσει κανείς, είναι δυνατόν να προσανατολιστεί, έτσι, ώστε να ξεπεράσει ενδεχομένως διανοητικά αδιέξοδα στα οποία ο στοχασμός του έχει οδηγηθεί.

Ένα τέτοιο διανοητικό αδιέξοδο της εποχής μας, ορισμένως είναι ο επαπειλούμενος θάνατος της φιλοσοφίας, μιας διανοητικής δραστηριότητας του ανθρώπου που, αφού διέτρεξε μια πορεία στον χρόνο εικοσιπέντε και πλέον αιώνων βρίσκεται τώρα, κατά την γνώμη πολλών, μπροστά στο οριστικό τέλος της. Αν η επιστήμη παρέχει στον άνθρωπο την γνώση, η τέχνη την ομορφιά, η θρησκεία την πίστη, ποια μπορεί αλήθεια να είναι η σημασία και η σκοπιμότητα της φιλοσοφίας για το πνεύμα μας; Τι παραπάνω μπορούν να μας προσφέρουν οι γνώμες των φιλοσόφων; Μήπως, λοιπόν, η αναφορά μας σ' αυτές δεν είναι παρά μια περιττή, άχρηστη ενασχόληση του μυαλού μας;

Ο Έκο αντιδρά σε μια τέτοια εκδοχή για την φιλοσοφία. Και αντιδρά όχι παραθέτοντας ένα ακόμη ανιαρό επιχείρημα δίπλα στους τόσους και τόσους θεωρητικούς ισχυρισμούς που έχουν ως τώρα διατυπωθεί υπέρ της αξίας της φιλοσοφίας, αλλά εκμεταλλευόμενος γνώμες φιλοσόφων προκειμένου να εξηγήσει και να θεμελιώσει άλλες μη φιλοσοφικές απόψεις του. Έτσι, όταν, παραδείγματος χάριν, ο Έκο ισχυρίζεται ότι από ένα κείμενο μπορούμε να προσλάβουμε όχι ένα και μόνο νόημα, αλλά πολλές, και διαφορετικές συχνά μεταξύ τους, σημασίες, που όλες τους, ωστόσο, πηγάζουν από το ίδιο το κείμενο, καταφεύγει στον μεγάλο Βρετανό φιλόσοφο Ντέιβιντ Χιουμ για να θεμελιώσει εναργέστερα την θέση του αυτή. Ο Χιουμ, συγκεκριμένα, αναφέρει μια ιστορία από τον Θερβάντες, σύμφωνα με την οποία δυο πρόγονοι τον Σάντσο, γνωστοί για το καλό γούστο τους, διαφώνησαν ως προς την γεύση ενός κρασιού, ο μιν, δοκιμάζοντάς το, απεφάνθη ότι είχε την γεύση σιδήρου, ο δε, ύστερα οσπύ την δοκιμή του, ισχυρίστηκε ότι είχε την μυρωδιά δέρματος. Η διαφωνία τους λύθηκε, όταν άδειασαν το βαρέλι τον κρασιού με τις επίμαχες γεύσεις και βρήκαν στον πυθμένα του ένα παλιό κλειδί δεμένο σε ένα δερμάτινο κορδόνι. Το επιμύθιον της ιστορίας αυτής του Χιουμ, που παραθέτει ο Έκο, είναι ότι θα πρέπει το κάθε κείμενο -είτε πρόκειται για λαϊκά αναγνώσματα, όπως τα κόμικς, είτε για αριστουργήματα, όπως «Η αγρύπνια για τον Φίννεγκαν» του Τζόυς- να το φανταστούμε σαν το βαρέλι εκείνο τον κρασιού που έκρυβε μέσα του το μεταλλικό κλειδί με το δερμάτινο κορδόνι. Έτσι θα μπορέσουμε να καταλάβουμε πώς συμβαίνει να προσλαμβάνουμε από το ίδιο κείμενο διαφορετικά νοήματα τα οποία δεν είναι άσχετα προς την δομή

και την υφή τον κειμένου. Και, βέβαια, η περίπτωση αυτή του Χιουμ δεν είναι η μοναδική αναφορά του Έκο σε φιλοσόφους. Το έργο του περικλείει μνείες φιλοσόφων, όπως ο Ηράκλειτος, ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης, ο Πλωτίνος, ο Θωμάς Ακινάτης, ο Φρέγκε, ο Πηρς, ο Ωστιν, ο Βιπγκενστάιν, που ο Έκο χρησιμοποιεί για να διασαφήσει και να προωθήσει τις θέσεις του. Αναφορικός, λόγου χάριν, προς την προσπάθειά του περί της αναζήτησης της τέλειας γλώσσας, που αποτελεί το αντικείμενο της έρευνάς του τον καιρό αυτόν, επιχειρεί ν' αναδομήσει την γλώσσα του Αδάμ, ο οποίος, σύμφωνα με την ιουδαϊκή-χριστιανική παράδοση, ονόμασε όλα τα πλάσματα και όλα τα αντικείμενα του κόσμου. Στην πανάρχαιη αντίληψη ότι ο Αδάμ είχε εφεύρει ένα ονοματολόγιο που αποτελείτο από ονόματα φυσικών ειδών έτσι, ώστε να μπορεί να χαρακτηρίζει τα διάφορα επιμέρους όντα κατατάσσοντάς τα στις ανάλογες κατηγορίες, ο Έκο ανιπαράθετε την άποψη, που διατυπώθηκε κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα, ότι, οι λέξεις δεν δηλώνουν ουσίες πραγμάτων, αλλά εκφράζουν διαδικασίες ή ενέργειες εν ονόματι των οποίων μπορούν να χαρακτηριστούν τα πλάσματα και τα αντικείμενα. Προς επίρρωσιν της θέσης αυτής ο Έκο αναφέρεται στην ιδέα του Πλάτωνος ότι μια λέξη δεν αντιπροσωπεύει κατά τρόπον στατικό ένα συγκεκριμένο πράγμα ή ένα ορισμένο είδος αντικειμένων, αλλά υποδηλώνει μια διαδικασία, μια ενέργεια προς την οποίαν είναι δυνατόν να εμπλακεί ένα πλάσμα ή ένα πράγμα και να πάρει, το όνομά του από την ονομαζόμενη αυτή ενέργεια ή διαδικασία. Η λέξη «άνθρωπος», παραδειγματος χάριν, για τον Πλάτωνα, σημαίνει κατ' αρχήν την διαδικασία της επανεξέτασης, «άνθρωπος» είναι «ο αναθρών ά όπωπε», εκείνος, δηλαδή, που είναι ικανός να επανεξετάσει όσα είδε.

Πέρα, όμως, από τις συγκεκριμένες αυτές -και άλλες ανάλογες- αναφορές ή μνείες φιλοσόφων εκ μέρους του Έκο, που υποδηλώνουν ότι η φιλοσοφία είναι δυνατόν ν' αποτελέσει ένα εργαλείο το οποίον ένας διανοούμενος μπορεί να χρησιμοποιήσει αποτελεσματικά για την ανάπτυξη των ιδεών του, ο Έκο επιχειρεί μια περιπλάνηση στον κόσμο της Αναγέννησης όπου η φιλοσοφία είχε έναν σαφώς πρακτικό, χρήσιμο χαρακτήρα. Στην εποχή της Αναγέννησης η φιλοσοφία απηλλάγη από το προπατορικό αμάρτημά της, από ένα διανοητικό σφάλμα που διέπραξαν οι πατέρες της, το οποίον έκτοτε βασανίζει τους πνευματικούς επιγόνους των και είναι η αιτία που έχει φτάσει σήμερα στο κατώφλι τον θανάτου της.

Πρόκειται, συγκεκριμένα, για έναν διχασμό που εξέφρασε με τον εντυπωσιακότερο ίσως τρόπο στον πέμπτο προ Χριστού αιώνα ο Ζήνων ο Ελεάτης. Ο τελευταίος αυτός ισχυρίστηκε πως η σκέψη του, ακολουθώντας τον δικό της ρυθμό, του λέει πως δεν υπάρχει κίνηση στον κόσμο, ότι το βέλος, που το βλέπομε να διαγράφει την τροχιά του στον αέρα, λογικά δεν μπορεί και δεν πρέπει να κινείται, εκείνο που συμβαίνει πέρα από τον καθένα μας στον φυσικό κόσμο είναι διαφορετικό από εκείνο που ισχύει μέσα στο μυαλό του. Η νοοτροπία αυτή έκτοτε χαρακτηρίζει γενικότερα τον τρόπο που σκέφτονται οι φιλόσοφοι, καθώς επικέντρωσαν το ενδιαφέρον τους στην διερεύνηση των δυνατοτήτων του ανθρώπινου πνεύματος ή προϊόντων αυτού, όπως η γλώσσα. Μια αδιάκοπη εσωστρέφεια των φιλοσόφων, η οποία ουσιαστικά απομόνωνε τον άνθρωπο από την υπόλοιπη πραγματικότητα.

Στην περίοδο της Αναγέννησης, όμως, φιλόσοφοι, όπως ο Παράκελσος, ο Φιτσίνο, ή ο Ντη, διακηρύσσοντας την ρήξη τους με το παρελθόν της φιλοσοφίας, κατήγγησαν τον διχασμό μεταξύ ανθρώπου και κόσμου. Ο άνθρωπος, για τους φιλοσόφους εκείνους, είναι μικρογραφία του σύμπαντος ή, αντιστρόφως, το σύμπαν είναι μεγέθυνση του ανθρώπου. Η φιλοσοφία ορίζεται ως φυσική φιλοσοφία, γίνεται έρευνα της φύσης, στην οποίαν συμπεριλαμβάνεται επίσης ο άνθρωπος, και ο στόχος της φιλοσοφίας δεν είναι η διατύπωση άψογων λογικά θεωριών, αλλά είναι σαφώς πρακτικός: πώς να κάνει τον άνθρωπο πιο ευτυχισμένο πάνω στην γη, εξασφαλίζοντάς του την αιώνια νεότητα και απαλλάσσοντας τον από την φτώχεια και τις αρρώστιες.

Δυστυχώς, η εξέλιξη της φυσικής φιλοσοφίας διακόπηκε σύντομα με την παρέμβαση ενός

νεωτερικού φιλοσόφου του δεκάτου εβδόμου αιώνας, του Ντεκάρτ, ο οποίος στήριξε τις ιδέες του στην διάκριση της ανθρώπινης σκέψης από την έκταση του εξωτερικού κόσμου. Από τότε οι φιλόσοφοι, επηρεασμένοι από τον Ντεκάρτ, που θεωρείται ο πατέρας της νεότερης φιλοσοφίας, ουσιαστικά δεν προχώρησαν έστω κι ένα εκατοστό πιο πέρα από τον δυϊσμό του, που τελικά παρέπεμπε στον διχασμό του Ζήνωνος του Ελεάτη, ο οποίος με απάνθρωπο τρόπο απομόνωνε, στερούσε το πνεύμα από την ζωή καθώς το αποσυντόνιζε από την φυσική πραγματικότητα.

Έτσι, ακολουθώντας τον Έκο στην περιπλάνησή του στον κόσμο της Αναγέννησης, κατευθυνόμαστε στην αθώα εποχή της φιλοσοφίας, την απαλλαγμένη από το προπατορικό αμάρτημα του διχασμού μεταξύ τον ανθρώπου ως σκεπτόμενης ύπαρξης και του βουβού κόσμου της φύσης. Ασφαλώς, η πρόθεση του Έκο, πραγματοποιώντας το ταξίδι του αυτό στον κόσμο της Αναγέννησης, δεν είναι να μας αποκαλύψει με τρόπον από τον πρακτικό χαρακτήρα της φιλοσοφίας. Η πρόθεση του συγγραφέα έχει ελάχιστη, αν όχι, ανύπαρκτη, σημασία για την περιπλάνηση που θα επιχειρήσει κανείς στον κόσμο του κειμένου του. «Ο συγγραφέας», λει χαρακτηριστικά ο Έκο, «θα έπρεπε να πεθαίνει μετά την συγγραφή. Για να μη διαταράσσει την πορεία τον κειμένου», την περιπλάνησή μας μέσα σ' αυτό. Οι ίδιες οι αφηγήσεις του Έκο για τον κόσμο της Αναγέννησης κλείνουν μέσα τους πλήθος από αθέατα μονοπάτια που οδηγούν σε διαφορετικές περιοχές τον πνεύματος της εποχής εκείνης -στην φιλοσοφία, την τέχνη, την θρησκεία, την μαγεία, την αστρολογία, την επιστήμη. Το ποια από τα μονοπάτια αυτά οι αναγνώστες των αφηγήσεων του Έκο θ' ανακαλύψουν και θ' ακολουθήσουν εξαρτάται από τις επιδιώξεις των, τις εμπειρίες των, τα όνειρά τους. Εγώ, διατρέχοντας τις αφηγήσεις του Έκο για τον κόσμο της Αναγέννησης, ανακάλυψα και ακολούθησα τα μονοπάτια που οδηγούν στην φιλοσοφία της εποχής εκείνης και συνάντησα τον Φιτσίνο, τον Παράκελσο, τον Μπρούνο και είδα πώς σκεφτόντουσαν και πώς δρούσαν οι φυσικοί εκείνοι φιλόσοφοι σ' έναν μαγικό κόσμο που αποτελούσε αντανάκλαση του εαυτού των και δεν ήταν κάτι έξω από αυτούς, όπως πίστευαν ο Ντεκάρτ και οι άλλοι φιλόσοφοι που έφταναν μέσα τους το προπατορικό αμάρτημα της φιλοσοφίας το οποίον είχε εισαγάγει ο Ζήνων ο Ελεάτης. Άλλοι, διατρέχοντας τις αφηγήσεις του Έκο όχι μόνο για τον κόσμο της Αναγέννησης, αλλά και πιο πίσω για τον κόσμο του Μεσαίωνα, μπορούν ν' ανακαλύψουν και ν' ακολουθήσουν τα μονοπάτια της τέχνης, της γλώσσας ή άλλων περιοχών του πνεύματος. Η υποθήκη την οποίαν ο Έκο, ύστερα από τον συμβολικό θάνατό του που πρέπει να υποστεί μετά την παράδοση των αφηγήσεών του στο ανθρώπινο γένος, είναι ότι, ανατρέχοντας οι αναγνώστες του στο παρελθόν μέσα από τα μονοπάτια που τα κείμενά του τους υποδεικνύουν, θα πρέπει αφ ενός μεν να εντοπίσουν τα πρότυπα εκείνα σκέψης που χρεοκόπησαν για να αποφύγουν να χρησιμοποιήσουν άσκοπα στο μέλλον, αφετέρου δε να επισημάνουν και να κρατήσουν τις ιδέες εκείνες που είναι δυνατόν να τις μεταχειριστούν για να ξεπεράσουν αδιέξοδα, όπως το επίκαιρο πρόβλημα τον επαπειλούμενου θανάτου της φιλοσοφίας. Γιατί, καθώς είχε πει ο Κίρκεγκωρντ, το παρελθόν αξίζει, αν μπορεί να γίνει παρόν. Ένα παρόν που ο Έκο φροντίζει να το διευρύνει ανοίγοντας την πόρτα προς το μέλλον, για να εισρεύσουν ιδέες με τις οποίες ο νους μας, το πνεύμα μας, η ψυχή μας θα πετάξει πιο ψηλά σε πιο ανοικτούς ορίζοντες.

Ο Πέρου Σέλλεϋ, με την εύκρατη οξύτητα της ψυχής του, είχε παρομοιάσει τους ποιητές με τους «καθρέφτες γιγάντιων ίσκιων που ρίχνει το μέλλον πάνω στο παρόν ... Οι ποιητές είναι οι άδηλοι νομοθέτες τον κόσμου». Ένας τέτοιος κρυφός νομοθέτης τον κόσμου, ένας τέτοιος καθρέφτης γιγάντιων ίσκιων είναι ο Έκο, έστω κι αν δεν είναι επαγγελματίας ποιητής που γράφει στίχους, αλλά εκφράζει τις σκέψεις του μέσα από άλλες μορφές του πνεύματος, όπως είναι το μυθιστόρημα, η φιλοσοφία, η μελέτη της γλώσσας. Άλλωστε, ο Σέλλεϋ συγκατέλεγε στους ποιητές τον Ηρόδοτο και τον Πλάτωνα, που βέβαια δεν έγραφαν στίχους.